

становище і в самому Житомирі. Навіть станом на 1885 р. полякам належало 85% землі, росіянам – 24, німцям – 5. Однак з моменту активного втручання столичної адміністрації в життя регіону, деякі якісні зміни торкнулися і Волинської губ. Так, товарообіг по р. Случ (одній з основних водних артерій краю) з 1850 до 1874 рр. збільшився в кілька разів, а цінність вантажів – майже вдвічі.

Хоча міська фабрична промисловість була малорозвинена (1407 фабрик і заводів у всій губернії), більшість з них були засновані протягом 35 років (1848–1883 рр.), коли кількість фабрик і заводів зростала вдвічі, а сума виробництва – вдев'ятеро [6, 119–122]. Однак ця статистика більшою мірою відноситься до південної і центральної частини губернії. Північної частини, де розташовувалося село Жадковка до моменту початку церковного літописання, ці зміни практично не торкнулися. Основні причини цього добре зрозумілі з тексту самого літопису. Більше половини всіх площ займали ліси та болота, що ускладнювало пересування і зводило до мінімуму заняття землеробством. Відсутність комунікацій, корисних копалин, за винятком торфу (який до початку ХХ ст. використовували лише як добриво), несприятливий клімат робили цей край на той момент малоперспективним у господарському відношенні. Більшість поміщиків здавали землю в оренду, а значна частина землі належала не окремим селянам, а селянським товариствам. Ремесло виступало як допоміжне заняття, поряд із землеробством і скотарством. Лісовий промисел у Поліссі був основним, а поденна робота часто була прибутковіша від сільського господарства.

Окремим джерелом доходу для значної частини жителів Жадковки були грабежі та розбої, через що у місцевій церкві довгий час не було благодійників (ніхто не хотів демонструвати свої багатства) [4, 34–35]. Церковний літопис також дає багато корисної та просто цікавої інформації про інші аспекти життя жадківської громади.

Аби відповісти на питання, що собою являють подібного роду джерела і чому до недавніх пір ця інформація була не затребувана або недоступна для професійних дослідників і всіх, хто цікавиться регіональною історією, необхідно проаналізувати чинники та особливості їх створення. Так, ще за часів Катерини II, у 1793 р., після доповіді обер-прокурора Синоду О. Мусіна-Пушкіна, було вирішено послати в усі єпархії «...розпорядження про заохочення здатним до таких літописів людей, особливо з вчених, щоб вони не полишали вправлятися в визначних випадках, що трапляються, задля продовження історії Вітчизни своєї щоб з цього і в майбутні часи могла піти подібна від літописців користь» [7, 32–33]. Однак далі побажань процес тоді не пішов, через значну інертність парафіяльного духовенства та спадкоємця імператриці – сина Павла, який намагався звести нанівець усі починання матері.

Ідея відродилася в 1860-х рр., коли при духовних консисторіях, за указом Синоду 1864 р., відкрилися архівні комісії, а за указом від 19 січня 1868 р. в єпархіях вже не заохочувалося, а ставилося в обов'язок парафіяльним священикам, які мимоволі ставали першими парафіяльними літописцями, складати історичні та статистичні описи. Звісно, процес обов'язкового церковного літописання був непростим, з масою індивідуальних особливостей і цікавих історій. Зразки ведення цих записів пропонувалися різними єпархіями, починаючи з другої половини 1860-х рр., але вони були занадто «церковними». Лише в 1893 р., запропонована Пермською єпархією, форма була взята за основу [1, 8–9].

Літописи мали складатися з двох частин – історичної та погодинної, де б відображалися поточні парафіяльні події. Історичний розділ твору складався один раз, під час початкового його написання, розміщувався на його початку та мав відомості як з історії парафіяльної округи, так і з історії цієї церкви, включаючи гіпотези щодо назви та виникнення парафії, її національного та станового складу в минулому і сьогодні. Історичний опис самої церкви складався з розповіді про її минуле (рік побудови, подальші перебудови та ремонти) та її сучасний стан, з описом зовнішнього вигляду, інтер'єру, цінних предметів церковного начиння, чудотворних і особливо шанованих ікон. Погодинний розділ містив щорічні записи, які вносилися літописцем наприкінці кожного року. В ньому зосереджувалася насамперед інформація про релігійно-моральне життя парафіян: ступінь їх релігійності і дотримання церковних обрядів, про випадки розколу, пороки і чесноти, рівень освіченості, заняття і промисли парафіян, причт і умови його існування. Описувалися й незвичайні явища природи, врожаї, епідемії, а також давався статистичний матеріал за рік (кількість народжених, одружених, померлих, церковні суми).

Таким чином, священик мав не просто подавати наративний матеріал (якесь оповідання про події в парафії), але і стати одночасно дослідником минулого своєї парафії та прилеглої території. Адже він зобов'язаний був тепер збирати і різноманітний історичний матеріал: рукописи, місцеві друковані та усні джерела, легенди, перекази. Це все вимагало від церковних літописців не тільки значної і неформальної участі у всіх процесах парафії, але й певного рівня освіти та виховання. За умови, що всім без винятку священикам доводилося щодня займатися службами, потребами, ремонтами, веденням і без того досить об'ємної документації храму, новий обов'язок сприймався як ще одне навантаження або навіть тягар. Через це деякі церковні літописи грішили неповними або зовсім нейтральними відомостями (адже їх текст до того ж проглядався церковним керівництвом). Втім, навіть враховуючи це, в церковних літописах найбільш повно виражався авторський погляд, що дозволяє визначити еволюцію історичної свідомості парафіяльного духівництва.

Текст згаданого церковного літопису зберігається в Центральному державному історичному архіві України. Документ досить добре зберігся, написаний російською мовою зі вставками українського тексту в місцях, де йде цитування автором існуючої на ту пору мови спілкування жителів парафії. Російська мова, в основі якої лежить цивільний шрифт ХVІІІ ст., використовується в тих місцях, де священик згідно з затвердженою формою, дає основні відомості про місцевість і церкву. Опис обрядових дійств, свят і ритуалів розбавлений живою розмовною мовою, характерною для осіб українського походження. Висока ступінь збереження документа свідчить, насамперед, про його рідке використання, що було характерно для подібного роду джерел у СРСР і зберігається до сьогоднішнього дня. Весь текст розташований в одному з двох стовпців, на які розбитий кожен аркуш документу. Другий, напевно, призначений для позначок і виправлень, місцями також заповнений, але явно не рукою автора основного тексту. Можна припустити, що ці виправлення були зроблені керівництвом, можливо, благочинним округи, до якої входила парафія, тим більше що перевірки церковних літописів були їх прямим обов'язком [4].

Лише деякі літописи були опубліковані. Багато з них перебували в приватних колекціях, загинули при

руйнуванні або знищенні церков. Довгі роки про їх існування знало лише незначне коло церковних істориків або архівістів. Це не дивно ще й тому, що в державних архівах їх часто просто не відображали в каталогах, відсуваючи на периферію історичної науки. Досі не встановлено точну кількість архівів, що містять у своїх сховищах це історичне джерело, не кажучи вже про хоча б приблизну кількість церковних літописів. Однак це, без перебільшення, – неповторний, унікальний документ. Наповнений індивідуальним духом і менталітетом парафіяльного духівництва, він опосередковано відображав ще й свідомість, традиції та звички парафіян в їхньому повсякденному житті.

Отже, перед сучасним дослідником стоїть завдання виявлення й опису церковних літописів, не тільки через їхню певну ізольованість і закритість, але й у силу значного інтересу наукової громадськості до регіональної, локальної історії, краєзнавства та історії повсякденності. «Антропологічний поворот», про який зараз в один голос говорять усі історики, потребує залучення максимально можливого комплексу історичних джерел, насамперед, для нашої власної самоідентифікації в часі та просторі.

1. Добренський С.И. Церковно-приходские летописи как исторический источник. – М., 2006.
2. Агеева Е. Церковные летописи – важнейший источник для изучения приходской жизни XIX – начала XX в. // Материалы IX–X Рождественских чтений. – М., 2001.
3. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Сост. Н. Теодорович. – Почаев, 1888.
4. Центральний державний історичний архів у м. Києві. – Ф. 2205. – Оп. 1. – Спр. 227.
5. Циркулярные указы Св. Правит. Синода, 1867–1895. – СПб., 1896.
6. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – Т. VII (13). – СПб., 1892.
7. Полонов Д.В. О летописях, изданных от Св. Синода. – СПб., 1864.

Miroshnichenko S.V. Annals of church parishes as historical source (as example, the Annals of St. George Church in Novograd-Volynsky county of Volyn province). The article is devoted to the history to one of the province Volhynia village. It is based on the source, which until recently was the certain archival rareness, Church chronicle. In the document are introduced both the history of the Church district, and the history of individual churches, recreates life and relationship between the laity and the clergy.

Key words: Church chronicle, historical and statistical description, of the clergy.

Ю. В. Крайсвітня

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ ТА ІДЕОЛОГІЇ НА ДОСЛІДЖЕННЯ СТОЛИПІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

У статті аналізується вплив ідеологічного та політичного факторів на дослідження столипінської аграрної реформи.

Ключові слова: історіографія, ідеологія, політика, столипінська аграрна реформа, тоталітаризм.

Тривалий період вітчизняна наукова спільнота змушена була працювати у суворих рамках, визначених спочатку імперсько-російською, а згодом тоталітарною радянською системою. Чітка регламентація наукових тем і напрямів, цензурний тиск, обмежений доступ до джерел, ідеологічні шаблони їхнього трактування спричинили певне спотворення історичної дійсності. Ця розвідка має на меті виявити вплив політичної кон'юнктури на проблематику, зміст, рівень і об'єктивність дослідження вітчизняної аграрної історії

початку XX ст., у тому числі й столипінської аграрної реформи.

Тема неодноразово привертала до себе увагу дослідників. Висновок Д. Багалія, що «за ідеологічну основу старої української історичної школи слугував не соціально-економічний, а національний момент» [1, 295], повною мірою засвідчує скрутне становище української науки на початку XX ст. та суттєвий вплив на її розвиток політичного та ідеологічного факторів (національні утиски, заборона української мови, відсутність національних державних інституцій) і пояснює, чому українські дослідники зосередились на двох напрямках досліджень – національному та державницькому.

З огляду на обрану тему, варте уваги колективне дослідження «Радянська історіографія», в якому зроблено спробу неупередженого розгляду історіографії радянської доби та її характерних рис: розгляд історичних явищ, зокрема й реформи П. Столипіна у контексті класової боротьби; ізоляція від світового історіографічного простору, високий ступінь політизації, монолізм і монополізм стосовно історичної правди тощо. Крім того, акцентовано увагу на важливій проблемі – взаємовідносинах радянської історичної науки з владою: «Історична наука, як і інші галузі гуманітарного знання, розглядалася передусім як інструмент державної політики» [2, 8].

Особлива увага дослідників була прикута і до питання негативного впливу культу особи на науку. Автори цих розвідок намагалися прослідкувати згубні наслідки сталінізму й ідеологічного диктату для розвитку історичної галузі пізнання, які привели до формування спотвореної й однобічної структури історіографічного процесу, з якої виключалися усі явища, що не вписувалися у жорсткі межі ленінсько-сталінських концепцій [3]. Порівняльний аналіз проблематики та підходів до аналізу аграрної історії України в радянську добу і на сучасному етапі здійснила Н. Темірова [4]. Зокрема історик відзначила суттєвий вплив ідеологічного фактору на тематику досліджень у СРСР. Своєю чергою, О. Рєсєнт зазначив, що радянській історіографії через заангажованість не вдалося висвітлити й обґрунтувати низку важливих питань аграрної історії [5].

Політика провокувала підвищену увагу до столипінської аграрної реформи ще під час її реалізації. Цей факт підтверджує аналіз публікацій того періоду, лєвова частка яких має відверто політичне забарвлення. Історик В. Гер'є саме в політичному факторі вбачав одну з причин критики столипінської аграрної програми деякими авторами, сучасниками реформи. На думку вченого, критики часто керувалися не стільки економічною чи історичною доцільністю урядових ініціатив, скільки антиурядовими настроями та боротьбою за владу [6].

Упродовж 1920-х рр. увага до реформи була зумовлена, передусім, аграрною політикою радянської влади. Необхідність відбудови, зруйнованого громадянською війною, сільського господарства, запровадження нової економічної політики активізували інтерес до досвіду аграрного реформування, зокрема й столипінського. Саме в цей період з'явилися перші праці, де продемонстровано спроби комплексної оцінки й осмислення перетворень, що відбулися в аграрній сфері протягом 1906–1917 рр. Аналіз публіцистичних і наукових студій 1920-х рр., присвячених питанням аграрної історії початку XX ст., засвідчує їхню неоднорідність за формою і змістом. Це пояснюється тим, що офіційно утверджувана «ідеологічна правда» лише починала впроваджуватися на той час.